

gyott ránk, amelyek révén végérvényesen beírta nevét az erdélyi képzőművészet történetébe nagy könyvébe.

Sajnos ezen az úton az élet az egykori Tizenötöket igazán nehéz döntések elé állította. Annak az 1939. decemberi első nagy sikernek a mámorában még együtt álmodtak a jövőről, a további tervekről: tanulmányutakról, témákról, alkotásokról, kiállításokról. A barátság örökkévalóságáról, a művész szabadságáról, a szakmai szolidaritásról, amelyeket az a leartott dicshimnusz-sorozat, akkor, a nagy világegés hajnalán, úgy látszott, hogy életre szólóan megpecsételt. Hogy aztán később, rendszerek, ideológiák és érdekek metamorfózisa a barátságot szétzúzza, a kis csoportot pedig végképp két táborra szakítsa. Az egyik a szeretet hatalmában bízott, a másik a hatalom szeretetére áhítozott.

Az új, kommunista rendszernek behódoló és az annak ellenállók végtelenen szembekerültek egymással. Közöttük ádáz harcok robbantak ki, amelyek purifikáló bizottságok kegyetlen határozataihoz, szakmai szervezeti tagságoktól megfosztó idétlen döntésekhez, kiállításokról alkotókat kiltító bírálóbizottságok soha el nem felejtett,

életeket tönkretéve, a legszerényebb megélhetést is megtagadó verdiktumokhoz vezettek. Az egykori barátok többé soha nem találkoztak egymással, az álmaik is szertefoszlottak, s az idők kegyetlen malmaiban azok cafatjai porrá is őröltettek.

Sas Péter érdeme, hogy ebbe a tragédiába illő, ellentmondásoktól feszített korszakba beleásta magát, és a szép, a tiszta művészi alkotásra folyamatosan odafigyelve, a Kós András igazát számunkra megmentette. Hiszen a tragédiákban mindenkinek megvan a maga igaza. Most már a nagyérdemű közönségre és az utókorra hárul annak eldöntése, hogy kinek az igaza volt a hitelesebb.

Szólnom kell arról is, hogy a Sas Péter monográfiája kiválóan egészíti ki azt a munkát, amelyet Kós Andrásról, 2002-ben, Németh Júlia írt. Miközben az elismert kolozsvári műkritikus elsősorban az alkotásokról mondott véleményyt lendületes munkájában, a Sas-kötet az embert, a művészt és annak az élettörténetét, erdélyi sorsának körülményeit fürkészi előszeretettel. Mindketten nagyszerű munkát végeztek – szellemi gazdagodásunkra.

Tibori Szabó Zoltán

DECEMBER ELSEJE VALÓS HÁTTERE

■ Maria Bucur tanulmánya (*Egy nemzet születése. Megemlékezések 1918. december 1-jéről és a nemzeti identitás a huszadik századi Romániában*) 2001-ben jelent meg az általa és Nancy Meriwether Wingfield által szerkesztett *Staging the past. The Politics of Commemoration in Habsburg Central Europe, 1848 to Present* (A múlt színrevitele. Emlékezetpolitika a Habsburg Közép-Európában 1848-tól napjainkig) című tanulmánykötet utolsó írásaként, melyben a szerző Románia nemzeti ünnepének, december elsejének ünneplési szokásait, fogadtatását és jelentéstartalmának változásait, valamint a nemzeti identitás kialakításának különböző technikáit vizsgálja. Az Indiana Egyetem kutatója mindezt globális nézőpontból elemzi, Románia területére és az 1918 és 1997 közötti időszakra vetítve. Országos román napilapok újságcikkeire, interjúkra és múzeumi állandó, illetve időszakos kiállításokra alapozva a december elsejei ünnep erdélyi és regáti, bukaresti narratíváinak feltárását végzi el, így adva átfogó képet az ünnep országos szintű recepciójáról és a jelentéstartalom változásairól, valamint arról, hogy egy emlékünnepség

segítségével miként alkotható meg és alakítható a közösségi „emlékezet” a múltból.

Bucur abból a feltevésből indul ki, hogy az ünnepi események, megemlékezések jó alkalmat adnak a politikusoknak és a kultúra teremtőinek (*producers of culture*) arra, hogy a nemzetről legitimált narratívákat hozzanak létre, illetve, hogy e reprezentációk során mobilizálják és fegyvelmezzék a közösséget. A főszereplők az ünnep alkalmával a jelent a múlt és a jövő történéseivel kapcsolják össze egy szimbolikus cselekedetsor segítségével. Ezek során a múlt eltérő értelmezései gyakori konfliktusforrást jelentenek az egyes politikusok, kultúrateremtők között. Bucur szerint az írók, újságírók, történészek és múzeumi vezetők arra használták december elsejét, hogy alakítsák a nemzeti identitás közösségi emlékezetének különböző árnyalatait. (Bucur szerint a közösségi memória a múlt kulturális reprezentációja olyan tárgyakon keresztül, melyeket a lakosság széles körének alkottak meg.)

Azonban ezek a megemlékezések idővel erősen intézményesített és szokásaikban nagyon merev formát öltöttek, ami negatívan

befolyásolta az egyén azonosulását az ünnepi eseménnyel (286–291).

A kutató rávilágít arra, hogy bár *december elseje* szimbolikus jelentéstartalma rögtön 1918 után érzékelhető, mégsem vált azonnal hivatalos nemzeti ünneppé, mivel az akkori emlékünnepp, május 10. jelentőségét akkor még nem tudta elhomályosítani. Addig május 10-én, a király és a dinasztia napján ünnepelték meg Nagy-Románia kialakulásának egyes stádiumait (január 24 – Moldova és Havasalföld egyesülése, március 27 – egyesülés Besszarábiával, november 29 – egyesülés Bukovinával és december 1 – egyesülés Erdéllyel), és a király nem adott felhatalmazást újabb ünnepegek kialakítására.

A tanulmány írója a legolvasottabb, *Universal* liberális napilapot, a baloldali *Adevărul*, a parasztpárti *Aurora* és a jobboldali *Cuvântul* és *Timpu*l napilapokat, valamint veterán szervezetek helyi publikációit elemezte, s arra a megállapításra jutott, hogy 1918 és 1928 között alig emlékeznek meg december elsejéről Bukarestben, illetve Moldva és Havasalföld más településein. Csupán kisebb tudósítások olvashatók a helyi újságok hasábjain. Az első jelentősebb említés 1922 októberéből való, a király gyulafehérvári koronázásának kapcsán ír az 1918. december elsejei események jelentőségéről, de a bukaresti lapok próbálják csökkenteni az erdélyi románságnak a nagy egyesítésben betöltött szerepét. Érzékelhető, hogy december elsejének ezeken a területeken még nincs szimbolikus jelentősége, ez csak később alakul ki.

Ugyanakkor Erdélyben értelemszerűen sokkal fontosabb szerepet játszik december elseje: Gyulafehérváron már a kezdetektől és azokon a településeken, ahol aktívan tevékenykedett az Astra kulturális egyesület, az ortodox egyház és iskolák, számos kulturális és politikai jellegű megemlékezésre is sor került. Politikai jellegű tevékenységet az ortodox egyház végzett, ami főként a helyi magyar lakosság elleni antirevizionista hangokban nyilvánult meg, a magyarság ugyanis az ünnep során passzív ellenállásba vonult, ignorálta a rendezvényeket, a román-ság ezt a fajta hozzáállást kezdeti revizionizmusként értékelte (292–296).

A tizedik évfordulón még erőteljesebben érzékelhető a Bukarest és Erdély közötti politikai és regionális feszültség december elsejét illetően. Egyidejűleg megfigyelhető, hogy neves közéleti személyiségek, mint pl. Dimitrie Gusti és Nicolae Iorga rövid, tény-szerű, történelmi jellegű leírásokkal segítik az említett újságok hasábjain a normatív közéleti diskurzus kialakítását december elseje történelmi jelentőségéről. 1928-ban az

Adevărul napilap elsőként emlékezik meg december elsejéről, mint „*az ország egyik legfontosabb eseményéről*” (297). Számos román erdélyi értelmiségi újfajta jelentéssel ruházta fel e jeles napot, melynek alapját a wilsoni elvek képezik, vagyis a nemzeti önrendelkezést és az igazságos területi rendezést hangsúlyozzák, és kísérletet tesznek a bukaresti és erdélyi elit közötti hierarchikus viszony eltüntetésére (298). Egy sokkal agresszívabb nacionalista nézet is megjelenik a *Cuvântul* hasábjain Nae Ionescu filozófus, a legionárius mozgalom későbbi intellektuális vezetője tollából, aki december elseje jelentőségét a román nemzet kulturális és spirituális esszenciájaként jeleníti meg, s narratívájában december elseje szerepét nem az állam egységében látja, hanem „*a nemzet teljességre való törekvésének beteljesüléseként*” értelmezi. Ionescu nézetei később újra fellelhetők az 1938 utáni királyi és katonai diktatúrában és a Ceaușescu-rezsim későbbi diskurzusában is (299–300).

Az 1930-as évek Bukarestjében a hivatalos megemlékezések már sokkal szervezetesebb formában zajlottak, mint korábban. Az ünnep forgatókönyve ekkor kezdett kialakulni: a királyi család és udvar felvonulása a Calea Victoriei-en (központi sugárút), egyházi szertartás az ortodoxpüspöki katedrálisban, majd katonai díszszemle a katedrális előtt. Az iskolák zárva tartottak és kulturális programok szervezésére bíztatták őket, mint például virágok elhelyezése Mihai Viteazul szobránál. 1928-tól a bukaresti és a gyulafehérvári szobor megkoszorúzása is részévé vált a hivatalos megemlékezésnek. A legnépszerűbb kulturális eseményeket továbbra is az Astra és a Kulturális Liga szervezték.

A Bukaresten kívüli megemlékezések nagyban függtek a helyi politikai és kulturális szervezetek aktivitásától, így például Gyulafehérváron, ahol az Astra aktív volt, nagyszabású megemlékezésekre került sor. A megemlékezések formája és szellemisége ekkor még nagyfokú önállóságot élvezett, ugyanis még nem létezett december elseje átfogó, országos szintű hivatalos narratívája (300).

Bucur hangsúlyozza, hogy az ünnep huszadik évfordulója alkalmából, a királyi puccsot követően törekedett először az új királyi diktatúra egy országos uniform ünneplési szokás kialakítására. Saját legitimitásának megerősítése érdekében a monarchiát úgy állította be, mint a *román nép védelmezője a revizionista törekvésekkel szemben*. Agresszív módon védelmezte december elseje vívmányait és céljának tekintette az „idegen elemek” kizárását a nemzetből. A román ortodox egyház, valamint számos független napilap nagy hangsúlyt fektetett

december elsejére mint az ország és a nemzeti identitás konszolidációjának fontos dátumára. Az egyre agresszívabb nacionalista diskurzus a megemlékezések retorikájára is rányomta bélyegét. Bár a Regát és Erdély értelmisége között még mindig ellentétek feszültek, a hivatalos megemlékezések célja országszerte a nemzet megtisztítása és a románság összefogása lett az antirevizionizmus mellett, és az egység elérése érdekében. Most először szervezett országszerte a Nemzeti Oktatásügyi Minisztériuma kulturális műsorokat. Az egyháznak is fontos politikai szerep jutott, a nemzeti identitás felépítése és az antirevizionista politika napirenden tartása végett, míg a katonai parádék a katonaság fegyveres erejét demonstrálták. A megemlékezések tehát egyre inkább intézményesített keretek között zajlottak (300–302).

A második világháború és Ion Antonescu katonai diktatúrájának idején december elseje huszonötödik évfordulójára fennmaradt az ünnep nacionalista, antirevizionista és antiszemita vonala: Antonescu épp az 1918-as határok visszaállításának ígéretével mozgósította a civileket és a katonákat. (Az 1918-as határok az ún. teljes Nagy-Romániát írták körül, azaz a Regát Erdéllyel, Besszarábiával – mai Moldovai Köztársaság – és a Kvadrilater nevű dél-dobruzdysai területtel – ma Bulgária. Ettől nagymértékben eltér az 1943-as terület, melyből „hiányzik” Észak-Erdély és Besszarábia nagy része, amelyek Magyarországhoz és a Szovjetunióhoz tértek vissza.

Az Astra tevékenységének és az esemény nagyfokú intézményesítésének köszönhetően az emlékűnnepség, formájában és tartalmában az 1938-as megemlékezésekhez hasonlóan zajlott, viszont az ünnepről kialakított hivatalos diskurzus 1943-ban egy fontos ponton eltért az eddigiektől: a *Timpul* folyóirat december elsejét úgy definiálta mint „az ezeréves közös identitásból” természetes módon fakadó igényt. Eszerint az egyesülés iránti vágy egészen a középkorig nyúlik vissza, tehát Magyarország bármilyen területi igénye jogtalan követelésnek minősíthető. Antonescu rezsimje történelmi jogot formált Erdélyre, az 1918-as wilsoni elvek elűntek, december elseje narratívájába ekkor alattomosan beszívargott a dákoromán kontinuitás elmélete, mely végül az 1970-es évekre érte el csúcspontját (303).

Az 1947-es kommunista hatalomátvétel után december elseje agresszív nacionalista konnotációja felerősödött, hivatalos ünnepségekre azonban nem került sor 1948 és 1968 között. A negyvenedik évforduló alkalmából is csupán néhány cikk emlékezett meg ezen ünnepnap jelentőségéről, főként, mint a

proletariátus első fontos lépése az imperializmus elleni harcban, melynek fő célja demokratikus és patriotikus rendszerként legitimizálni a kommunizmust.

Az új rezsim próbálta diverzifikálni a fontos emlékűnnepségeket, így az 1948 és 1983 között létrehozta december 13-át, mint a román munkásmozgalom emléknapját: 1918-ban ezen a napon a bukaresti nyomdász-tüntetés a rendszer agresszíván megtorolta. Ezzel az új ünnepvel valójában Brătianu liberális rendszerét, illetve a két háború közötti politikai elitet próbálták diszkreditálni (304). Hasonló céllal alakították át a májusi emlékűnnepségeket is: május 9. hivatalos ünnepé vált, elhomályosítva május 10. jelentőségét, majd bevezették május elsejét, mint egy fontos ünnepi eseményt. Augusztus 23. is ebben az időben vált grandiózus megünnepelet nemzeti ünnepé, és különösen Ceaușescu ideje alatt május elsejével együtt elhomályosítottak minden más emlékűnnepet (305).

December elseje 1968-ban, az ünnep ötvenedik évfordulóján újraéledt, és újra prominens eseményként vonult be a románság ünnepi kalendáriumába. Az ünnep múltból kialakított hivatalos diskurzusában folyamatosságot próbálnak teremteni az 1944 előtti időszakokkal, tehát a nacionalista narratíva ismét fontos szerepet kapott. A 19. századi erdélyi nacionalista mozgalmat továbbra is némi eltéréssel kezelik a regáti és az erdélyi napilapok. Míg a bukaresti lapok marginalizálni próbálják az erdélyi események jelentőségét, addig az erdélyi lapok a helyi elit szerepének jelentőségét hangsúlyozzák, és megemlékezéseikben visszanyúlnak az első világháború előtti nacionalista mozgalom hőseinek emlékéhez, Mihai Viteazult és Horiaiát életve. A történelmi háttér és a folyamatos szabadság iránti igény visszanyúlik egészen az ókori Dáciáig és Trajánuszig, így formálva Erdély felett történelmi jogot. A megemlékezések tárgyi emlékeikben is új dimenziót öltenek: huszonöt év kihagyás után emlékköteteket adnak ki és múzeumi kiállítások egész sora nyílik meg, Gyulafehérváron megnyitják az első Egyesülési Múzeumot. A kommunista rezsim állandó kiállításokkal és emlékművekkel veszi át a kontrollt a közösségi emlékezet felett. Ekkor születnek meg azok a művek és referenciaanyagok, amelyek azóta is uralják a románság jelentős részének közösségi emlékezetét. A fő iránymutatást a párt adta, kezdetben azonban látható, hogy egyes történészeknek és múzeumi vezetőknek eltérő történelemszemléletük van az egyesítésben részt vevők jelentőségét tekintve, így számos eltérés mutatható ki a Buka-

resti Nemzeti Múzeum és a Kolozsvári Erdélyi Történelmi Múzeum anyagai között (306–310).

Ezek a különbségek az 1980-as évekre rendre eltűnnek, a hatvanötödik és a hetvenedik évforduló már Ceaușescu és a rezsím homogenizált kultuszának fényében történt. A nemzeti identitásról való gondolkodás és diskurzus teljesen abszurd lineáris logika alapján működött, és bár azt az érzést keltette, hogy a múltról szól, valójában annak instrumentalizálásával csak a jelen dicső képét alakították ki. Mindez alkalmat teremtett a rezsím híveinek, hogy kifejezzék lojalitásukat a Kommunista Párt és annak vezetőse iránt. Az emberek ennek a folyamatnak csak passzív szemlélői voltak, a nyilvános memória fenntartása már nem volt annyira fontos, mint a rendszerhez hű egyének privilegizált helyzetének megtartása ebben a szűkös világban (311–313).

Bucur továbbá bemutatja tanulmányában, hogy 1989 decembere után a nyilvános emlékezet addigi építménye összedőlni látszott, hiszen a politikai pártok és a kultúra-teremtő egyaránt el kívántak határolódni az előző rendszertől. A nemzeti identitás újjáépítése során az emlékünnepek a nyilvános diskurzus középpontjába kerültek, de a közvetítendő pozitív értékeket illetően megoszlottak a vélemények. Ahogy arról is, hogy melyik legyen az új nemzeti ünnep: december 22. (Ceaușescu menekülésének és a Nemzeti Megmentési Front megalakításának napja), mely ugyan igazolja a megtörténteiket, de a palotaforradalom konnotáció elbizonytalanított sokakat, illetve felmerült december 17. is (a temesvári események ki-robbanásának napja). Bucur megállapítja, hogy a legesélyesebb mégis december elseje volt tisztázottabb konnotációja miatt, mely a román nemzeti identitás hosszú életét igazolta, mivel sokan heroikus, demokratikus és pluralista ünnepként tekintettek erre a napra. Bucur egyértelműen rávilágít arra is, hogy akarva-akaratlan december elseje hivatalos és civil diskurzusa a kezdeti törekvések ellenére sem tudott szakítani az előző időszakok hagyományaival. Egyrészt hasonlóságot mutat a két világháború közötti intézményi rendszerrel, és számos jellemzőjében kontinuitást mutat a kommunista időkkel. December eleje köznapi megjelenése, domináns diskurzusa továbbra is nacionalista momentumként mutatja be az ünnepet, mely irányába a románság evolúciója mindig is tartott. Mindez érvényes a történelmi múzeumok állandó tárlataira és ideiglenes kiállítások anyagaira is. Dácia és december elsejei ünnep közötti kontinuitás narratívája egy fontos tényezővel egészült ki a rend-

szerváltást követő időszakban, nevezetesen az ortodox egyház szerepével, mely megtartotta és napjainkban is terjeszti a nacionalista szocializmusban kialakult diskurzust (314–316).

Az ünnep forgatókönyve visszanyúlik a második világháború előttihez, illetve a Ceaușescu-korszak hagyományaival mutat kontinuitást: Gyulafehérváron nagygyűlést szerveznek a kormány és a főbb pártok részvételével. Az emlékünnepek során egyházi szertartásra, katonai parádéra, ünnepi beszédekre és koszorúzásra kerül sor, melyet az egyesülés hórája, majd az alkalomhoz illő kulturális műsorok és ünnepi vacsora követ. A hivatalos és félhivatalos megemlékezések tehát teljesen intézményesített keretek között zajlanak, forgatókönyvük pedig olyannyira merev Bucur szerint, hogy nem sikerül kommunikálniuk az ünnep patriotikus értékét, illetve értelmes részleteket elárulniuk Románia múltjáról, így szakadékot teremtenek a publikus és a személyes világ között. A „román nemzet megszületésének” időpontjával ezért számos állampolgárnak nincs semmiféle emocionális vagy patriotikus kötődése, sőt az *Adevărul* napilap 1997-ben megjelent száma szerint sokan unalmasnak tartják ezeket az ünnepeket.

Bucur a romániai magyarság december elsejével kapcsolatos fenntartásait mintegy megértve arra is kitér tanulmánya végén, hogy március 15. magyar nemzeti ünneppé nyilvánítása a magyarok számára sokban segítené a két etnikum közötti feszültségek kezelését és a kölcsönös bizalom kialakulását, viszont erre a románságban, revizionizmustól való félelem miatt rövidtávon nem lát semmiféle esélyt (317–319).

Maria Bucur tanulmánya nemcsak átfogó képet ad december elseje mint emlékünnepek romániai kialakulásáról és recepciójáról 1918 és 1997 között, hanem fontos hiányosságot tölt be az emlékünnepek kialakulásával kapcsolatos kritikus hangvételű irodalom terén. A tanulmány részletesen ismerteti a regáti és erdélyi ünneplési szokások és fogadtatásuk közötti kezdeti különbségeket, majd az ünnep erőszakos homogenizációját országszerte. Azt is szemlélte, hogy az ünnep megkonstruálása során a két világháború és kommunista hagyományok követése negatív hatással van az ünnep konkrét mondanivalójára és annak fogadtatására, egyértelmű szakadékot teremtve a politikum és a publikum között. Érzékelteti, hogy december elseje román nemzeti ünneppé avazsálása a rendszerváltás után a románság és a romániai magyarság eltérő történelemértelmezése miatt jelentős feszültségek forrása volt a múltban,

és ennek potenciálja a jövőben sem fog csökkenni. Arra azonban Bucur sem tér ki, hogy Erdélyen belül, a többségében magyarok által lakott székelyföldi településeken miként ünnepelte a román közösség december elsejét, illetve más nemzeti ünnepeket, illetve, hogy milyen volt az ünnep recepciója a magyarság körében.

Az ünnepelemzés nagyon fontos adalékokat tartalmaz az ünnep ki- és átalakulásáról, a kezdetektől egészen 1997-ig. Bucur jogosan állapítja meg, hogy 1997-re ez az ünnep gyakorlatilag ellaposodott, mivel már nehezen tudta közvetíteni a publikum felé az eredeti jelentéstartalmat és azok értékeit. S bár az azóta eltelt közel húsz év nem hozott jelentős változásokat az ünnep forgató-

könyvében, a magyar kártya kijátszása a központi hatalom részéről egyre erőteljesebbé vált, és az egész országra kiterjedő visszhangú, már-már abszurd méreteket ölt. Ezáltal, ahogy Bucur is megjósolta, nemcsak nőtt a magyar-román etnikai konfliktus eszkalálódásának veszélye, hanem ez az ünnep gyakorlatilag a székelyföldi események tükrében kezd új, erőteljesen nacionalista – és a kommunizmus legsötétebb időszakából ismert – módszereket sem nélkülöző formát ölteni. Kérdés, hogy a románság felismeri-e, s ha igen mikor, a központi hatalom provokációjának hiteltelenségét, és meddig hagyja diszkreditáltatni saját nemzeti ünnepét a saját vezető elitje által?

Ádám Biborka

